

Československo a mezinárodní spolupráce socialistických zemí v oblasti vědecko-technických informací 1959–1989

Michaela Šmidrkalová

Czechoslovakia and the International Cooperation of Socialist Countries in the Field of Scientific-Technological Information, 1959–1989. This article describes the evolution and institutionalization of the Czechoslovak system of Scientific, Technical and Economic Information (STEI) from 1959 to 1989. It analyses the international cooperation within the Council for Mutual Economic Assistance and focuses on the bilateral Czechoslovak-Soviet cooperation in this field. Using publications from the period and archival materials, this study shows how was the Czechoslovak STEI system and socialist cooperation seen by contemporaries and to what extend it could be considered as successful.

Keywords: Czechoslovakia, Soviet Union, COMECON, information system, history

Úvod

Informační exploze byla jedním z mnoha problémů, kterým svět čelil po druhé světové válce. Byla způsobena vzrůstem počtu informací, které museli vědci zpracovávat v důsledku rychle rostoucího počtu odborných knih, článků a konferenčních příspěvků.¹ Vědci proto byli nuceni stále více času věnovat sběru informací a začalo docházet i k situacím, kdy bylo snadnější věci znovu vynalézat než nashromáždit potřebné publikované informace. To vše se dělo v atmosféře studené války a přesvědčení, že věda sehraje klíčovou úlohu ve střetu socialistického a kapitalistického systému.²

¹ M. D. Bowles, „The Information Wars: Two Cultures and the Conflict in Information Retrieval, 1945–1999“, in: M. E. Bowden – T. Bellardo Hahn – R. V. Williams (ed.), *Proceedings of the 1998 Conference on the History and Heritage of Science Information Systems*, Information Today Inc.: Medford, NJ 1999, s. 156.

² R. Giliarevskii, „Soviet Scientific and Technical Information System: Its Principles, Development, Accomplishments, and Defects“, in: *Proceedings of the 1998 Conference on the History and Heritage of Science Information Systems*, s. 200.

Informační exploze zasáhla nejen Spojené státy či Sovětský svaz, ale i země tzv. sovětského bloku včetně Československa. I zde se proto začala budovat centra odpovědná za sběr vědeckých informací. Od konce padesátých let se tak v Československu „vědecké, technické a ekonomické informace“ neboli VTEI³ stále častěji stávaly tématem diskusí spjatých (nejen) s rozvojem vědy a začalo docházet k postupné institucionalizaci v této oblasti. Jak upozornil významný představitel české informační vědy Rudolf Vlasák, v Československu před rokem 1989 byla zdůrazňována institucionální základna vědeckých a technických informací dokonce i na úkor knihovnictví, což se odráželo mimo jiné v tom, že byly během sedmdesátých let knihovny přetvářeny v „informační střediska“.⁴

Československo, podobně jako další malé a střední země, však mohlo jen obtížně samo zajišťovat přístup k většímu objemu světových vědeckých informací bez zahraniční pomoci. Účastnilo se tak některých celosvětových snah o integraci v této oblasti (například program UNISIST pod patronací UNESCO), bylo však zahrnuto rovněž do multilaterální spolupráce socialistických zemí v rámci RVHP. Vedle toho Československo v této sféře bilaterálně spolupracovalo se Sovětským svazem. Následující text se tak zabývá institucionalizací a vývojem československé informační soustavy v kontextu mezinárodní spolupráce se zeměmi sovětského bloku, a zvláště se Sovětským svazem. Na základě dobové literatury a archivních pramenů ukazuje, jak bylo fungování této soustavy hodnoceno současníky i jak úspěšná byla „socialistická“ spolupráce v oblasti VTEI.

Institucionalizace a vývoj československé soustavy VTEI

V Československu se počátek institucionalizace výzkumu vědeckých, technických a ekonomických informací (VTEI) datuje do července roku 1959, kdy bylo vydáno usnesení vlády č. 606/1959 o organizaci a řízení technických a ekonomických informací a při Státním výboru pro rozvoj techniky byla vytvořena Komise pro technické a ekonomické informace.⁵ V té době již byla tato oblast v Sovětském svazu institucionalizována, neboť zde byl v roce 1952 ustaven Institut vědeckých informací AV SSSR, po roce 1955 nazývaný Vsesovětský institut pro vědecké

³ V některých dobových dokumentech se hovoří o „vědeckotechnických informacích“ (VTI), případně „vědeckých informacích“ (VI). V následujícím textu se pojmy použijí jako synonyma, ačkoli se samozřejmě ve skutečnosti o synonyma nejedná.

⁴ R. Vlasák, „Československá soustava VTEI a listopad '89“, *Čtenář* 71, 2019, č. 11, s. 387.

⁵ J. Podzimek, „Významná data rozvoje čs. soustavy VTEI“, *Československá informatika* 31, 1989, č. 1, s. 14.

a technické informace (VINITI). Struktura víceúrovňového řízení československé soustavy VTEI⁶ z července 1959 poté zůstala zachována po několik dalších desetiletí.⁷ Důležitým mezníkem ve vývoji československé soustavy VTEI bylo rovněž založení Ústředí vědeckých, technických a ekonomických informací (ÚVTEI) v dubnu 1966 jako nejvyššího orgánu „pro organizaci, koordinaci a metodologické řízení celostátní, postupně se integrující sítě informačních pracovišť na všech organizačních stupních“, jehož úkolem bylo „vybudovat efektivní, postupně se automatizující dokumentografický i faktografický systém VTEI na území ČSSR, který by bylo možno propojit s rodícími se nadnárodními a mezinárodními soustavami VTEI“.⁸ Již od svého založení tak bylo ÚVTEI koncipováno jako orgán zodpovědný za mezinárodní spolupráci v této oblasti. ÚVTEI však nebylo založeno „na zelené louce“, ale naopak navazovalo na činnosti jiných v té době již působících institucí. ÚVTEI totiž do své působnosti zahrnuje nejen činnost Ústavu pro technické a ekonomické informace (ÚTEIN, založen v roce 1953), ale také Státní technické knihovny a Odboru VTEI a propagandy Státní komise pro techniku.⁹ Zatímco v souladu s oficiálně deklarovanými cíli plnilo ÚVTEI funkci výkonného orgánu pro většinu mezinárodních styků v oblasti VTEI a Československo zastupovalo například v Mezinárodní federaci pro dokumentaci (FID), oficiálně za mezinárodní vztahy v této oblasti zodpovídaly státní nadřízené orgány. Nejprve se jednalo o Státní výbor pro rozvoj techniky, po federalizaci Československa pak za tyto vztahy zodpovídalo Federální ministerstvo pro technický a investiční rozvoj (FMTIR) ve spolupráci s ministerstvy výstavby a techniky ČSR a SSR.¹⁰ V osmdesátých letech byla tato agenda v gesci Státní komise pro vědeckotechnický a investiční rozvoj.

Deklarované cíle československé soustavy VTEI však nebyly ve druhé polovině šedesátých let zdaleka naplněny, o čemž svědčí i dobová kritika. Autoři zabývající se touto problematikou poukazovali zejména na nedostatky v mechanizaci a automatizaci systému VTEI. Jak upozornil v roce 1967 Jiří Spirit, příčiny byly rovněž hospodářského charakteru, neboť „nové informace o možných úsporách materiálu byly nepříznivé a nežádoucí z hlediska hmotné zainteresovanosti vedoucích

⁶ Soustavu VTEI tvořila odvětvová, oborová a základní informační střediska a specializované instituce (respektive zkráceně ODIS, OBIS, ZIS a IS).

⁷ A. Vejsová – H. Vítková – J. Pospíšil, *Rozvojové programy československé soustavy VTEI 1970–1995*, ÚVTEI: Praha 1986, s. 7.

⁸ J. Volný, „Informace jako nástroj vědeckého řízení“, *Plánované hospodářství*, 1972, č. 3, s. 55.

⁹ Podzimek, „Významná data rozvoje čs. soustavy VTEI“, s. 15; Vejsová – Vítková – Pospíšil, *Rozvojové programy československé soustavy VTEI*, s. 7.

¹⁰ H. Procházková, „Možnosti využití čs. účasti v orgánech mezinárodní informační kooperace“, *Československá informatika* 20, 1978, č. 12, s. 343.

pracovníků podniku, prémiováných podle hrubé hodnoty výroby“.¹¹ Dle Spirita docházelo běžně k multiplicitám ve zpracování základních periodik, zatímco méně známé prameny zůstávaly nezpracované. Přísun informací mezi jednotlivými informačními útvary byl „nejednotný a chaotický“. Nejasné bylo také financování, neboť zatímco v některých případech se informace vyměňovaly zdarma, jindy se tak dělo za úplatu.¹² Nedostatky v organizaci i technickém vybavení informačních pracovišť tak dle Spirita vedly k „amatérismu“, se kterým se pojilo opakované začínání a malá návaznost na dosavadní výsledky.¹³ O „amatérismu“ v kontextu informační práce pak hovořil také Augustin Merta ze Střediska pro vynálezy a vědecké informace ČSAV.¹⁴ Československou soustavu VTEI jako soustavu se „značným technickým opožděním“ charakterizovala i slavná publikace *Civilizace na rozcestí* týmu Radovana Richty.¹⁵ Budoucnost rozvoje československé (a obecně socialistické) soustavy VTEI měla dle Richty spočívat v její racionalizaci, využívání nové a rychlé techniky a mezinárodním propojování.¹⁶

Ne náhodou bylo v souvislosti s nedostatky československého systému VTEI poukazováno na malé využívání výpočetní techniky – automatizace systému VTEI byla jedním z předpokladů navázání úspěšné spolupráce se zahraničím. Počítače se sice v oblasti VTEI začaly v Československu používat již od počátku šedesátých let, jednalo se však zatím pouze o malé počítače druhé generace.¹⁷ I když se v průběhu šedesátých let využívání počítačů v Československu rozšiřovalo a Československo v roce 1966 hostilo mezinárodní výstavu počítačů INCOMEX 66, zaostávání za Západem v této oblasti narůstalo. Výstava INCOMEX 66 sice na jednu stranu napomohla rozšíření středních počítačů v Československu,¹⁸ na stranu druhou však zviditelnila československé zaostávání.¹⁹

¹¹ J. Spirit, *Tok informací a analýza jejich uživatelé*, Pragopress: Praha 1967, s. 217.

¹² Tamtéž, s. 231–232.

¹³ Tamtéž, s. 232.

¹⁴ A. Merta, „Zpráva o výsledcích experimentálního výzkumu informačních požadavků a potřeb na pracovištích Československé akademie věd“, in: *Analýza informačních potřeb vědeckých pracovníků. Materiály z 2. symposia informačních pracovníků ČSAV a Polské akademie věd. Smolenice 23.–26. 10. 1967*, Academia: Praha 1969, s. 39.

¹⁵ R. Richta, *Civilizace na rozcestí*, Svoboda: Praha 1969, s. 270.

¹⁶ Tamtéž, s. 268–270.

¹⁷ Vejsová – Vítková – Pospíšil, *Rozvojové programy československé soustavy VTEI*, s. 9.

¹⁸ Tamtéž, s. 10.

¹⁹ Srov. např. kritické články publicisty a redaktora Václava Kotka v *Kulturní tvorbě* v době konání výstavy: V. Kotek, „Samočinně – bez nás“, *Kulturní tvorba* 4, 1966, č. 20, s. 7; V. Kotek, „Incomex 66“, *Kulturní tvorba* 4, 1966, č. 24, s. 3.

Založení ÚVTEI bylo motivováno zejména snahou o centralizaci výzkumu v oblasti VTEI podle sovětského vzoru. I v následujících letech se pak v oficiálních stranických a vládních dokumentech zdůrazňovala nutnost centralizovaného řízení VTEI a vytváření jednotné a integrované, byť víceúrovňové, informační soustavy. Například zpráva o řízení vědy a techniky, předložená předsednictvu ÚV KSČ v květnu 1972, konstatovala, že „v oblasti VTI dojde k posílení řízení zaměřeného na vytvoření jednotné vertikálně a horizontálně integrované soustavy, která by umožnila postupně uplatnit vyšší výpočetní techniku při sběru, třídění a uchovávání informačních dat“.²⁰ Dle zprávy měla být soustava „rozvíjena v jednotě všech pracovišť, ať v oblasti akademií věd, školství, centrální sféry i průmyslových podniků, výzkumných ústavů i vědeckých knihoven a integrována s informační soustavou v rámci RVHP“.²¹ Rozvoj a zdokonalování československé informační soustavy byly nezbytné zejména s ohledem na rostoucí podíl neúmyslně opakovaného výzkumu, který dle odhadů z počátku sedmdesátých let v Československu činil až čtvrtinu času věnovaného na vědecké a vývojové práce. Více než třetinu pracovní doby pak vědci trávili tvorbou nebo studiem informací.²²

Československá informační soustava zůstávala i v sedmdesátých letech předmětem kritiky. Autoři poukazovali na její nízkou úroveň, a to zejména ve společenských vědách. Ve zprávě z roku 1974 určené předsednictvu ÚV KSČ byly „zárodky“ informační soustavy ve společenských vědách označeny za „zaostalé a technicky primitivní“.²³ Dle zprávy dosud „nebylo dosaženo ani vydávání pohotové a spolehlivé čs. bibliografie zahraniční společenskovědní produkce“.²⁴ Jelikož uvedený stav bránil rozvoji vědecko-výzkumných prací, bylo nutné, „aby ČSAV vypracovala návrh na integrovaný společenskovědní informační systém, schopný zajistit pohotové, diferenciované a adresné informování stranických a státních orgánů a všech potenciálních uživatelů v oblasti společenských věd“.²⁵

²⁰ Národní archiv České republiky (dále jen NA ČR), Předsednictvo ÚV KSČ 1971–1976, sv. 38, ar. j. 40, bod 3, „Obsahované pojetí soustavy řízení vědy a techniky a opatření zabezpečující její realizaci“, s. 14–15.

²¹ Tamtéž, s. 15.

²² NA ČR, Předsednictvo ÚV KSČ 1971–1976, sv. 69, ar. j. 67, bod 10, „Zásady pro zdokonalování, racionalizaci a integraci informačních soustav“, s. 6; obdobný údaj uváděl také Jiří Spirit. Srov. Spirit, *Tok informací a analýza jejich uživatelé*, s. 219.

²³ NA ČR, Předsednictvo ÚV KSČ 1971–1976, sv. 117, ar. j. 118, bod 4, „Vývoj společenských věd“, s. 28.

²⁴ Tamtéž.

²⁵ Tamtéž.

Na nedostatečnou úroveň československé soustavy VTI, nejen v oblasti společenských věd, poukazovali rovněž samotní vědci, a to například formou dotazníkového průzkumu. V anketě o otázkách základního výzkumu z roku 1974, k níž se váže výše zmiňovaná zpráva předsednictvu ÚV KSČ a jíž se zúčastnilo 171 respondentů (125 z ČSAV, 31 z vysokých škol a 15 z dalších institucí),²⁶ se tak nikoliv překvapivě objevovala také kritika soustavy VTI. Dle zprávy vypracované pro ÚV KSČ na základě dotazníků byli respondenti ankety toho názoru, že moderní soustava VTI a dokumentalistika „není u nás na potřebné úrovni organizační ani odborné“ a že jsou málo využívány počítače „jako nástroje řízení výzkumu“. Kromě toho považovala „značná část respondentů“ aktivní styky se zahraničím za „nedostatečné a nepružné“.²⁷

Nedostatečné využívání počítačů ve vědě bylo obecně v první polovině sedmdesátých let kritizováno a uznáváno i v interních materiálech ÚV KSČ. Například na počátku roku 1972, kdy bylo v Československu v civilním prostředí používáno jen 275 počítačů (mimo děrnoštítkové),²⁸ se dle zprávy určené předsednictvu ÚV KSČ opoždění Československa za průmyslově vyspělými státy v této oblasti odhadovalo zhruba na osm let.²⁹ K zaostávání docházelo i navzdory spolupráci socialistických zemí v této sféře – v roce 1969 byla ustavena Mezivládní komise pro spolupráci socialistických zemí ve výpočetní technice, jejímž cílem bylo zavést „jednotnou technickou politiku v oblasti elektronické výpočetní techniky“ a také „jednotný systém elektronických počítačů“, tzv. RJAD.³⁰ Koncem šedesátých let totiž v zemích RVHP fungovalo 27 různých typů zařízení na zpracování dat, která mezi sebou nebyla kompatibilní kvůli rozdílným technologickým jazykům a odlišným technologickým a konstrukčním charakteristikám.³¹ I přes tento program vývoje a produkce RJAD však byl v první polovině sedmdesátých let společný postup v rámci socialistických zemí hodnocen v materiálech ÚV KSČ jako „nekoordinovaný“.³²

²⁶ NA ČR, Předsednictvo ÚV KSČ 1971–1976, sv. 117, ar. j. 118, bod k info1, „Zpracování dotazníkové akce k problematice základního výzkumu“, s. 2.

²⁷ Tamtéž, s. 9.

²⁸ NA ČR, Předsednictvo ÚV KSČ 1971–1976, sv. 40, ar. j. 42, bod k info1, „Zpráva o rozvoji a využití výpočetní techniky v ČSSR“, s. 2.

²⁹ Tamtéž, s. 3.

³⁰ NA ČR, Předsednictvo ÚV KSČ 1971–1976, sv. 65, ar. j. 62, bod k info8, „Konání XI. Zasedání Mezivládní komise pro spolupráci socialistických zemí v oblasti výpočetní techniky v ČSSR ve IV. čtvrtletí 1973“, s. 2.

³¹ F. Naumann, *Dějiny informatiky. Od abaku k internetu*, Academia: Praha 2009, s. 259.

³² NA ČR, Předsednictvo ÚV KSČ 1971–1976, sv. 40, ar. j. 42, bod k info1, „Zpráva o rozvoji a využití výpočetní techniky v ČSSR“, s. 5.

„Rozhodujícím článkem programu automatizace v československé soustavě VTEI“³³ se stala v roce 1972 založená Ústřední technická základna (ÚTZ). ÚTZ, která vznikla v rámci ÚVTEI, totiž sehrála významnou úlohu ve zpracování vědeckých a technických informací v Československu coby servisní centrum ÚVTEI. ÚTZ navíc tehdy disponovala nejvyspělejší výpočetní a telekomunikační technikou v Československu³⁴ – v roce 1978 zde byl například instalován počítač Siemens 7755.³⁵ V roce 1981 pak byla v rámci ÚTZ zahájena výstavba Střediska automatizované výměny informací (SAVI, původně Středisko automatizovaného přístupu – SAP), které umožňovalo přístup k zahraničním počítačovým sítím a bázím dat, a to jak ze zemí RVHP, tak také tzv. kapitalistických zemí. Na začátku osmdesátých let byl automatizovaný přístup umožněn do 11 zahraničních bází.³⁶

I přesto však Československo v oblasti výpočetní techniky za Západem nadále výrazně zaostávalo, o čemž také informovaly různé publikace v průběhu osmdesátých let. Informační vědec a knihovník Jiří Cejpek například odhadoval délku zpoždění za „předními průmyslovými státy“ v tomto odvětví na osm až deset let.³⁷ Zaostávání za Západem však nebylo pouze problémem Československa. Dle dobové zprávy CIA z počátku osmdesátých let se státy sovětského bloku opožďovaly za západními státy v informačních technologiích o dva až osm let, v závislosti na typu technologie.³⁸ Rozvoj automatizace však vedle zaostávání výpočetní techniky narážel také na špatný stav spojovací techniky v Československu.³⁹ Nicméně i „zaostávající“ automatizace bezpochyby vedla k urychlení zpracovávání rešerší v Československu,

³³ J. Kalousek – R. Vlasák, „Online včera, dnes a zítra. Dosavadní vývoj dialogových služeb VTEI v ČSSR“, *Československá informatika* 27, 1985, č. 9, s. 238.

³⁴ Vlasák, „Československá soustava VTEI a listopad '89“, s. 388.

³⁵ Kalousek – Vlasák, „Online včera, dnes a zítra. Dosavadní vývoj dialogových služeb VTEI v ČSSR“, s. 237.

³⁶ J. Kalousek – R. Vlasák, „Hlavní výsledky řešení rozvoje automatizace čs. soustavy VTEI v rámci SÚTZ v Programu státní informační politiky za léta 1976–1980“, *Československá informatika* 23, 1981, č. 6, s. 165.

³⁷ J. Cejpek, *Zpracování, šíření a využívání informací ve sféře čs. VTR: Současnost, očekávané trendy a perspektivy* ÚVTEI: Praha 1986, s. 21.

³⁸ J. Švelch, *Gaming the Iron Curtain: how teenagers and amateurs in communist Czechoslovakia claimed the medium of computer games*, Cambridge, MA: The MIT Press 2018, s. 15.

³⁹ Například v červnu 1982 bylo v Československu evidováno 1557 datových stanic, což odpovídalo 0,8 terminálu na 10 tisíc obyvatel. Cejpek, *Zpracování, šíření a využívání informací ve sféře čs. VTR*, s. 35–36.

a to z dřívějších týdnů až měsíců (někdy) i na „pouhé“ hodiny.⁴⁰ Počet uživatelů automatizovaného systému bázi dat, zejména zpracovávání průběžných řešerských služeb v dávkovém režimu, dosáhl v polovině osmdesátých let 15 až 20 tisíc.⁴¹

Bez ohledu na míru úspěšnosti socialistické spolupráce v oblasti výpočetní techniky i vědecko-technických informací patřily země RVHP v čele se Sovětským svazem k hlavním partnerům Československa na poli mezinárodní spolupráce v oblasti VTEI. Československo, které v té době produkovalo v celosvětovém měřítku zhruba 1,5 % nových vědeckých informací,⁴² se však účastnilo také mezinárodních programů mimo struktury RVHP, jako byl například program UNISIST pod patronací UNESCO. Na počátku sedmdesátých let pak bylo ÚVTEI zapojeno do činnosti jedenácti mezinárodních a národních organizací pro informatiku v tzv. kapitalistických zemích (FID, Mezinárodní federace knihovnických sdružení a institucí – IFLA, Mezinárodní unie kinematografie – UNIATEC a další).⁴³

Československo a spolupráce v oblasti VTEI v rámci zemí RVHP

Kořeny spolupráce zemí RVHP v oblasti vědecko-technických informací spadají do druhé poloviny padesátých let. V roce 1958 se v Berlíně uskutečnila schůzka představitelů ústředních informačních institucí Československa, Maďarska, NDR, Polska a Rumunska, na které byla přijata opatření k „zefektivnění vzájemné spolupráce těchto zemí“ v oblasti VTI.⁴⁴ Další setkání ústředních informačních institucí členských zemí RVHP a odpovídajících nadřazených orgánů se poté konalo v Praze v roce 1961.⁴⁵ Na tomto setkání již vykristalizovala konkrétnější forma mezinárodní

⁴⁰ J. Kubík – J. Volný, *Využívání vědeckých, technických a ekonomických informací*, SNTL: Praha 1988, s. 40–43.

⁴¹ Kalousek – Vlasák, „Online včera, dnes a zítra. Dosavadní vývoj dialogových služeb VTEI v ČSSR“, s. 237.

⁴² J. Zahradil, „Information activities in the field of social sciences in Czechoslovakia“, *Information Processing & Management* 14, 1978, č. 3–4, s. 183.

⁴³ J. Volný, „Mezinárodní spolupráce ČSSR v oblasti vědeckých a technických informací“, in: 3. celostátní konference informačních pracovníků. *Sborník materiálů*, ÚVTEI: Praha 1972, s. 103.

⁴⁴ J. Volný – M. Jančařík, *Mezinárodní systém vědeckých a technických informací členských zemí RVHP*, SNTL: Praha 1979, s. 10; H. Vítková, *Organizácia vedeckých, technických a ekonomických informácií. Diel 2. Medzinárodné väzby československej sústavy VTEI*, Slovenská technická knižnica: Bratislava 1979, s. 38.

⁴⁵ Vítková, *Organizácia vedeckých, technických a ekonomických informácií*, s. 38.

spolupráce, neboť zde zazněl „požadavek na vytvoření pracovního orgánu mezinárodní úrovně, který by se systematicky zabýval koordinací a řešením problémů VTI“.⁴⁶ V souladu s tímto požadavkem pak byla v roce 1962 na 16. zasedání RVHP vytvořena Stálá komise RVHP pro koordinaci vědeckých a technických výzkumů. Mezi pracovní orgány této komise patřila mimo jiné i Stálá pracovní skupina pro problémy vědeckých a technických informací, ve které byly členské země zastoupeny stálými delegacemi. Vedle Československa byly členy této pracovní skupiny také Bulharsko, Maďarsko, NDR, Polsko, Rumunsko, Sovětský svaz a od roku 1966 se pak zasedání účastnila také delegace z Jugoslávie.⁴⁷ V roce 1962 tato skupina formulovala „Zásady spolupráce členských zemí RVHP v oblasti vědeckých a technických informací“, ve kterých se mimo jiné hovořilo o „rozšíření vzájemné výměny informačních materiálů a pomoci při jejich vyhledávání a přípravě“, „vytváření předpokladů pro koordinaci a kooperaci v oblasti sběru a zpracování a šíření informací“ či „koordinaci výzkumu v oblasti VTI“.⁴⁸ Stálá komise RVHP pro koordinaci vědeckého a technického výzkumu byla na počátku sedmdesátých let rozhodnutím 25. zasedání RVHP přetvořena ve Výbor RVHP pro vědeckotechnickou spolupráci, jenž měl plnit funkci „organizátora a koordinátora vědeckotechnické spolupráce“, a podílet se měl mimo jiné také na výměně vědecko-technických informací a rozvoji mezinárodního systému vědecko-technických informací členských zemí RVHP.⁴⁹ Stálá pracovní skupina pro vědecké a technické informace pak ukončila činnost v roce 1971, neboť její agendu převzalo v roce 1969 založené Mezinárodní centrum vědeckých a technických informací (MCVTI).⁵⁰ Do ukončení své činnosti stihla tato pracovní skupina uspořádat 11 konferencí.⁵¹

Mezinárodní centrum vědeckých a technických informací bylo založeno na základě dohody členských zemí RVHP včetně Československa,⁵² která byla podepsána

⁴⁶ Volný – Jančařík, *Mezinárodní systém*, s. 10.

⁴⁷ V. Štefánik, *Medzinárodná spolupráca vo VTEI a jej orgány*. Slovenská technická knižnica: Bratislava 1973, s. 94–96.

⁴⁸ Volný – Jančařík, *Mezinárodní systém*, s. 10.

⁴⁹ V. A. Prokudin – L. Říha, *Vědeckotechnická integrace*, SNTL: Praha 1984, s. 57–58.

⁵⁰ Štefánik, *Medzinárodná spolupráca vo VTEI a jej orgány*, s. 100.

⁵¹ P. Spence Richards, „The Soviet Overseas Information Empire and the Implications of its Desintegration“, in: *Proceedings of the 1998 Conference on the History and Heritage of Science Information Systems*, s. 209.

⁵² Dohodu v roce 1969 podepsaly Bulharská lidová republika, ČSSR, Maďarská lidová republika, Mongolská lidová republika, NDR, Polská lidová republika, Rumunská lidová republika a SSSR. V roce 1973 se k dohodě připojila Kuba a v roce 1979 Vietnamská socialistická republika. Srov. K. Jírů, „Mezinárodní systém vědeckých a technických

27. února 1969. Oficiálně pak Centrum zahájilo svou činnost od 1. září téhož roku.⁵³ Dohoda byla schválena usnesením vlády ČSSR č. 223 ze dne 17. září 1969.⁵⁴ Deklarovaným cílem centra bylo „vybudování mezinárodního efektivního, integrovaného systému vědeckých a technických informací členských zemí, zakládající se na národních systémech VTI“.⁵⁵ MCVTI bylo od počátku oficiálně budované jako otevřená mezinárodní organizace, která, ač sdružovala členy RVHP, nebyla její přímou součástí.⁵⁶ Prakticky však Centrum fungovalo jako orgán RVHP.⁵⁷ Československo nebylo pouze formálním členem MCVTI, ale vysílalo do této organizace také své pracovníky. Například v první polovině sedmdesátých let tvořili specialisté z Československa 8,5 % vědeckých pracovníků Centra.⁵⁸ Koncem sedmdesátých let se pak Československo podílelo zhruba ze 4 % na krytí nákladů fungování MCVTI.⁵⁹ Funkci sídla stálého představitele ČSSR ve Výboru zplnomocněných zástupců členských zemí MCVTI a sekretariátu plnilo Ústředí vědeckých, technických a ekonomických informací.⁶⁰ Členství v MCVTI bylo pro socialistické země výhodné zejména z pohledu úspory deviz, které by země musely vydávat za nákup kopií zahraničních časopisů.⁶¹ Devizovými prostředky se totiž platily veškeré dotazy, které byly vzneseny do zahraničního databázového centra. Prostředky určené k získávání zahraničních informací, které (v osmdesátých letech) v Československu poskytovala Státní komise pro vědeckotechnický a informační rozvoj, proto byly značně limitovány a jejich čerpání muselo být řádně zdůvodněno.⁶²

informací členských zemí RVHP“, in: *Mezinárodní systém VTI členských zemí RVHP (dokumenty z let 1973–74, perspektivy rozvoje)*; *Koncepce rozvoje soustavy VTEI v Polské lidové republice*, ÚVTEI: Praha 1974, s. 9; Volný – Jančařík, *Mezinárodní systém*, s. 12.

⁵³ Štefánek, *Medzinárodná spolupráca vo VTEI a jej orgány*, s. 105.

⁵⁴ Podzimek, „Významná data rozvoje čs. soustavy VTEI“, s. 15.

⁵⁵ Volný, „Informace jako nástroj vědeckého řízení“, s. 58.

⁵⁶ Štefánek, *Medzinárodná spolupráca vo VTEI a jej orgány*, s. 107.

⁵⁷ Giliarevskii, „Soviet Scientific and Technical Information System“, s. 199–200.

⁵⁸ Jířů, „Mezinárodní systém“, s. 35.

⁵⁹ Volný – Jančařík, *Mezinárodní systém*, s. 43. SSSR se v té době podílelo 74 %. Srov. tamtéž.

⁶⁰ J. Volný, „Československá účast a aktivita v Mezinárodním systému vědeckých a technických informací členských zemí RVHP“, in: *Mezinárodní systém VTI a perspektivy dvoustranné spolupráce ČSSR a SSSR*, ÚVTEI: Praha 1976, s. 14.

⁶¹ Spence Richards, „The Soviet Overseas Information Empire“, s. 212.

⁶² Kubík – Volný, *Využívání vědeckých, technických a ekonomických informací*, s. 39.

Problematikou vědeckých a technických informací se zabývaly různé dokumenty RVHP i po založení MCVTI. Byla zahrnuta mimo jiné i do „Komplexního programu dalšího prohlubování a zdokonalování spolupráce a rozvoje socialistické ekonomické integrace členských států RVHP“, který byl schválen na 25. zasedání RVHP v srpnu 1971 v Bukurešti. V pátém oddílu programu, týkajícího se spolupráce v oblasti vědy a techniky, bylo uvedeno, že „členské státy RVHP budou prohlubovat spolupráci národních soustav vědeckých a technických informací a učiní opatření k vybudování mezinárodní soustavy vědeckých a technických informací zainteresovanými státy“. Dle dokumentu se měla mezinárodní soustava budovat nejen pomocí mezinárodní spolupráce v oblasti informačních systémů podle odvětví, ale také prostřednictvím činnosti Mezinárodního střediska vědeckých a technických informací. K vybudování soustavy vědecko-technických informací mělo dojít v období let 1972 až 1975.⁶³

Některé dobové prameny naznačují, že vědečtí pracovníci v Československu patrně služby MCVTI dostatečně nedoceňovali. Dle Jaroslava Volného, tehdejšího ředitele ÚVTEI, totiž československé organizace a instituce v plné míře nevyužívaly možnosti studia zahraničních prací, o čemž měl svědčit nízký počet požadavků na kopie těchto prací, které byly prostřednictvím ÚVTEI vyřizovány. Zatímco pro zahraniční žadatele bylo například v roce 1974 vyřízeno téměř 140 požadavků na kopie vědecko-výzkumných prací, pro organizace v ČSSR bylo vyřízeno pouze 61 požadavků.⁶⁴ Volný kritizoval také pasivitu československých informačních orgánů a jejich neochotu plnit požadavky ze strany MCVTI. Některé československé organizace prý na tyto požadavky vůbec nereagovaly anebo je odmítaly s tím, že „požadované materiály se v jejich fondech nenalézají“, anebo se vymlouvaly „na nedostatek pracovních sil, zaměstnanost jinými úkoly atd.“⁶⁵ Samotná existence Mezinárodního centra vědeckých a technických informací tak automaticky neznamenala čilou výměnu vědeckých a technických informací mezi zeměmi RVHP.

Vedle aktivit MCVTI probíhala integrace vědeckých informačních soustav socialistických zemí i v dalších rovinách. Například v rámci spolupráce akademií věd socialistických zemí byla uzavřena Dohoda o vytvoření Mezinárodního informačního systému ve společenských vědách (MISON), jejímiž signatáři byly sovětská, polská, východoněmecká, bulharská, maďarská, mongolská a československá akademie věd. Dohoda byla podepsána v červenci 1976 a Československo bylo v tomto programu zastoupeno Základní knihovnou – Ústředím vědeckých informací

⁶³ Volný, „Mezinárodní spolupráce ČSSR“, s. 97.

⁶⁴ Volný, „Československá účast a aktivita“, s. 16.

⁶⁵ Volný, „Informace jako nástroj vědeckého řízení“, s. 60.

Československé akademie věd (ZK-ÚVI ČSAV),⁶⁶ některé úkoly pak převzala v rámci SSR Ústřední knihovna Slovenské akademie věd.⁶⁷ Spolupráci v rámci MISON byla v Československu věnována pozornost i v denním tisku, zejména list *Rudé právo* pravidelně o existenci a činnosti tohoto systému informoval.⁶⁸ V červnu 1988 pak tento deník přinesl rozhovor s V. A. Vinogradovem, tehdejší ředitelem Ústavu vědeckých informací ve společenských vědách AV SSSR a předsedou rady MISON. Vinogradov se v rozhovoru vyjadřoval v duchu probíhající perestrojky a spojil „nový informační řád“ s rozvojem glasnosti (otevřenosti). Zmínil také „značné zaostávání“ v informatizaci společnosti a v širokém nasazení výpočetní techniky a informatiky.⁶⁹

Přístup k informačním systémům zemí RVHP, zejména pak Sovětského svazu, alespoň hypoteticky (bez ohledu na reálné využívání) rozšiřoval objem potenciálně přístupných informací pro československé uživatele. Tento fakt neopomnělo mnoho československých autorů připomínat a poukazovat tak na výhody spolupráce v rámci RVHP. Jaroslav Kubík, tehdejší ředitel Ústavu pro ekonomiku a řízení vědeckotechnického rozvoje v Praze, proto v časopise *Moderní řízení* v polovině sedmdesátých let uvedl, že jsou pro 150 tisíc pracovníků československé výzkumné a vývojové základny v rámci vědeckotechnické spolupráce zpřístupněny „poznatky téměř 5milionové výzkumné základny socialistických zemí“.⁷⁰ Kubík výhody vědeckotechnické spolupráce RVHP ilustroval také množstvím uskutečněných konzultací a získaných dokumentací. Dle jeho údajů v roce 1973 uskutečnili českoslovenští vědci a odborníci v rámci dvoustranné spolupráce cestou jednorázových požadavků konzultace u 3628 osob a získali 273 kompletů dokumentace. Československo naopak poskytlo konzultace 2352 osobám a předalo 270 dokumentací. V rámci přímé spolupráce pak bylo uskutečněno 7416 konzultací a získáno 1603 dokumentací

⁶⁶ V. Jiráková, „MISON – Mezinárodní informační systém ve společenských vědách“, *Československá informatika* 20, 1978, č. 2, s. 42.

⁶⁷ *Vědecké informace ČSAV – Dějiny a činnost ZK-ÚVI ČSAV*, ZK-ÚVI ČSAV: Praha 1989, s. 27.

⁶⁸ Srov. např. J. Zahradil, „Informační systém MISON“, *Rudé právo*, 18. 2. 1976, s. 4; M. Řepík, „Informace a společenské vědy“, *Rudé právo*, 29. 9. 1978, s. 4; „Mezinárodní informační systém ve společenských vědách. Rozsáhlý program spolupráce“, *Rudé právo*, 23. 5. 1980, s. 4; „Zvládnout proud nových poznatků. Spolupráce socialistických zemí ve společenských vědách“, *Rudé právo*, 17. 6. 1981, s. 2.

⁶⁹ Z. Vávra, „S akademikem V. A. Vinogradovem o informačním systému MISON“, *Rudé právo*, 30. 6. 1988, s. 5.

⁷⁰ J. Kubík, „Vědeckotechnická spolupráce – podmínka a faktor urychlení vědeckotechnického rozvoje“, *Moderní řízení* 9, 1974, č. 10, s. 59.

oproti 7590 Československem poskytnutých konzultací a 1355 vydaných dokumentací.⁷¹ Dle Kubíka Československo v této rovině spolupracovalo nejvíce se Sovětským svazem a NDR, v menší míře poté s Polskem a Maďarskem.⁷²

Spolupráce Československa se zeměmi RVHP probíhala i v období automatizace sdílení vědeckých a technických informací. Poté, co v rámci československého Střediska automatizované výměny informací došlo k telekomunikačnímu propojení Prahy a Moskvy, byla připojována také hlavní města dalších socialistických zemí. V polovině osmdesátých let tak bylo v Československu zpřístupněno zhruba 20 bází dat ze socialistických zemí.⁷³ Nebyly však plně využívány, neboť mnoho uživatelů v Československu tehdy upřednostňovalo „tradiční způsoby získávání informací“ a o automatizované informační systémy nemělo zájem.⁷⁴ Na vině však byly také, dle tehdejších pracovníků Ústřední technické základny ÚVTEI Jaroslava Kalouska a Rudolfa Vlasáka, „nedostatečné technologické vybavení“ či „zaostávání myšlení na některých informačních pracovištích“.⁷⁵

Československo-sovětská spolupráce v oblasti VTEI

Zatímco na jedné straně se Československo účastnilo multilaterální spolupráce v rámci RVHP, paralelně byla rozvíjena rovněž bilaterální spolupráce v oblasti vědecko-technických informací se Sovětským svazem. V návaznosti na zmiňovaný „Komplexní program dalšího prohlubování a zdokonalování spolupráce a rozvoje socialistické ekonomické integrace členských zemí RVHP“ z roku 1971 byla v únoru 1972 uzavřena dohoda mezi ČSSR a SSSR, respektive Státním výborem rady ministrů SSSR pro vědu a techniku a FMTIR, o programu postupné integrace národních systémů VTI obou států, tzv. „Program postupné integrace systému VTI SSSR a ČSSR na léta 1973–1975“. Byla rovněž vytvořena společná sovětsko-československá pracovní skupina pro spolupráci v oblasti VTI.⁷⁶ Spolupráce probíhala

⁷¹ Tamtéž.

⁷² Tamtéž, s. 60.

⁷³ Cejpek, *Zpracování, šíření a využívání informací ve sféře čs. VTR*, s. 53.

⁷⁴ M. Koukolová – A. Kováčová, „Systém informačních služeb ÚRVJT Košice“, in: *Celostátní seminář Informační zabezpečení čs. jaderného programu. Písek 4.–6. 11. 1985*, ÚISJP: Praha 1985, s. 47.

⁷⁵ J. Kalousek – R. Vlasák, „Online včera, dnes a zítra. Koncepční východiska a plány dialogových služeb v ČSSR po roce 1986“, *Československá informatika* 27, 1985, č. 10, s. 265.

⁷⁶ M. Guth, „Československo-sovětská spolupráce v oblasti VTEI“, *Československá informatika* 17, 1975, č. 11, s. 274.

rovněž mezi ÚVTEI a Domem sovětské vědy a kultury v Praze (založeném v roce 1972), mimo jiné formou pořádání seminářů z problematiky VTEI.⁷⁷ Například v roce 1972 se zde konaly čtyři semináře o československé soustavě VTEI. Přednesené referáty se pak zaměřovaly zejména na sovětské zkušenosti v této oblasti, které byly představovány jako vzor pro československou státní informační politiku.⁷⁸ Do roku 1980 bylo mezi Československem a Sovětským svazem uzavřeno téměř 30 institucionálních dohod na úrovni odvětvových informačních středisek a dalších informačních institucí.⁷⁹

Dvoustranná spolupráce Československa a Sovětského svazu na poli VTEI pokračovala rovněž v osmdesátých letech. V souladu s usnesením předsednictva vlády ČSSR č. 126 „o vědeckotechnické spolupráci s SSSR při vytváření a využívání centralizovaného přístupu k zahraničním počítačovým sítím a bázím dat“ z 5. června 1980 byl ve spolupráci se sovětským Všesvazovým výzkumným ústavem systémových výzkumů (VNIISI) připraven „projekt výstavby společného trvalého telekomunikačního propojení mezi Prahou a Moskvou, umožňující oběma stranám rovněž přístup k informačním zdrojům a telekomunikačním sítím v dalších státech“.⁸⁰ „Dohoda o spolupráci v oblasti centralizovaného systému automatizovaného přístupu k zahraničním počítačovým sítím a bázím dat“ uzavřená mezi československým Federálním ministerstvem pro technický a investiční rozvoj a Státním výborem SSSR pro vědu a techniku pak byla podepsána v září 1980 a jejím výsledkem mělo být stálé mezinárodní telekomunikační spojení mezi ČSSR a SSSR určené pro přenos velkých souborů informací i společný postup při využívání souborů informací ze západní Evropy a z USA.⁸¹ Soubory informací přitom zahrnovaly i oblast tzv. vědeckých dat, tedy například geofyzikální data, data vznikající v rámci programu INTERKOSMOS apod.⁸² V neposlední řadě pak byla československo-sovětská spolupráce posílena tím, že Československo Sovětskému svazu (ale i některým dalším zemím sovětského bloku) předalo tzv. Unifikovaný softwarový systém (USS)

⁷⁷ Tamtéž.

⁷⁸ *Rozvoj soustavy VTI v SSSR a metody práce některých jejích článků*. ÚVTEI: Praha 1972, s. 5.

⁷⁹ *Činnost VTEI*, Dům techniky ČSVTS: České Budějovice 1986, s. 108; H. Vítková, „Československo-sovětská spolupráce ve VTEI“, *Československá informatika* 23, 1981, č. 5, s. 131.

⁸⁰ J. Kalousek, „Perspektivy rozvoje služeb on-line v československé soustavě VTEI“, in: *Přístup k bázím dat VTEI v režimu on-line*, Dům techniky ČSVTS Plzeň: Karlovy Vary 1982, s. 8.

⁸¹ J. Vondra – M. Matoušová, „Výsledky činnosti čs. soustavy VTEI v období 6. pětiletky“, *Československá informatika* 23, 1981, č. 7–8, s. 197.

⁸² Vítková, „Československo-sovětská spolupráce ve VTEI“, s. 133.

vyvinutý v Ústřední technické základně ÚVTEI. USS byl v provozu od roku 1973 a sloužil pro tvorbu a následné zpracování informačních databází.⁸³

V osmdesátých letech tak došlo k rozšíření záběru československo-sovětské spolupráce ve sféře VTEI. Zatímco ještě v předchozí dekádě byly do programu integrace československé a sovětské informační soustavy zapojeny pouze instituce VTEI, po roce 1980 už se počítalo také s účastí vědecko-technických výzkumných ústavů různého zaměření. Vedle oblasti VTEI se totiž měla československo-sovětská spolupráce v rámci tohoto programu zaměřovat také na již zmiňovanou oblast tzv. vědeckých dat i na „zpracovávání a vyhodnocování informací pro řízení o rozhodování vrcholových sfér“.⁸⁴

Propojování československé a sovětské soustavy VTEI bylo v Československu, podobně jako v případě multilaterální spolupráce v rámci RVHP, hodnoceno jako pozitivní a výhodné, a to zejména s ohledem na již zmiňovaný objem zpřístupněných sovětských informací. Například materiály Předsednictva ÚV KSČ z roku 1973 odhadovaly, že sovětská soustava VTEI je „schopná zajišťovat informace o výsledcích práce více než 98 % světové vědecko-výzkumné základny prakticky všech vědních oborů“.⁸⁵ Soustava VTEI Sovětského svazu pak měla koncem sedmdesátých let tvořit zhruba třetinu celosvětové informační soustavy⁸⁶ a zpracovávat až 20 tisíc titulů periodik a 8 tisíc monografií ročně ze 118 zemí v 64 jazycích.⁸⁷ Dle publikace V. A. Prokudina a Ladislava Říhy *Vědeckotechnická integrace* z roku 1984 se pak prostřednictvím sovětské informační soustavy československým uživatelům zpřístupnilo „téměř 75 % světového informačního fondu“.⁸⁸ Na sovětské informační soustavě byl oceňován mimo jiné také široký přístup ke světovým odborným časopisům. Dle Hany Vítkové například na počátku osmdesátých let pokrýval VINITI 80 až 90 % tehdejších běžných relevantních světových periodik.⁸⁹

Zatímco na jednu stranu byla spolupráce se SSSR v Československu propagandisticky využívána a byly vyzdvihovány přednosti sovětské informační soustavy, nedostupnost některých západních databází pro změnu sloužila jako ideologický

⁸³ R. Vlasák, „Informační systémy a služby v Čechách: jak vstoupily do počítačového věku a jak se vyvíjely – 10. část“, *Ikaros* [online] 20, 2016, č. 6. Dostupné z: <http://ikaros.cz/node/17797> [27. 9. 2021].

⁸⁴ Vítková, „Československo-sovětská spolupráce ve VTEI“, s. 134.

⁸⁵ NA ČR, Předsednictvo ÚV KSČ 1971–1976, sv. 69, ar. j. 67, bod 10, „Zásady pro zdomakalování, racionalizaci a integraci informačních soustav“, s. 6.

⁸⁶ Vítková, *Organizácia vedeckých, technických a ekonomických informácií*, s. 13.

⁸⁷ Tamtéž, s. 16.

⁸⁸ Prokudin – Říha, *Vědeckotechnická integrace*, s. 135.

⁸⁹ Vítková, „Československo-sovětská spolupráce ve VTEI“, s. 131.

argument kritizující kapitalistický systém. Dle některých autorů byla tato nedostupnost, zejména v USA, výsledkem „diskriminační politiky vůči socialistickým státům“ uplatňované „v širokém spektru hospodářských a vědeckotechnických styků“.⁹⁰ V kapitalistických státech totiž byly informace „předmětem obchodu, ochrany a zcizování“.⁹¹ Spolupráce socialistických zemí v této oblasti tak měla napomoci zabránit kapitalistickým zemím nastolit „informační monopol“.⁹²

Přístup k vědeckým informacím prostřednictvím sovětské informační soustavy ovšem narážel na řadu byrokratických překážek.⁹³ A ačkoliv VINITI zpracovával velký objem celosvětové vědecké literatury,⁹⁴ v osmdesátých letech v tomto ohledu již výrazně zaostával za Spojenými státy.⁹⁵ Například k roku 1987 nebylo zhruba 1500 významných zahraničních časopisů v Sovětském svazu vůbec odebíráno.⁹⁶ Československo-sovětská spolupráce na poli VTEI tak byla, navzdory množství uzavřených dohod, v praxi často problematická. Poukázal na to mimo jiné ve druhé polovině osmdesátých let fyzik Agis Kakos, který se se svými kolegy snažil provést rešerše ve dvou sovětských bázích VINITI „Energetika“ a „Chemie“: „Při provádění zkušebních rešerší z pracoviště SAVI jsme však narazili na značné technické a částečně i administrativní potíže. Četné poruchy na spojovacím kanálu spojené s provozními poruchami v uzlovém bodě sítě a v databázovém centru, s tím spojené opakované přerušování relací, navíc krátká doba vystavení (prakticky jedna až dvakrát jedna hodina týdně) vedly k tomu, že realizace jedné rešerše se protáhla na několik týdnů. Navíc se ukázalo, že ani u rešerší úspěšně dokončených se nelze spoléhat na to, že skutečně obdržíme výstupy vytištěné v sovětském centru: získali jsme výstupy pouze 2 ze 4 provedených rešerší, a to až po osobní intervenci v Moskvě.“⁹⁷

⁹⁰ Kubík – Volný, *Využívání vědeckých, technických a ekonomických informací*, s. 43.

⁹¹ Tamtéž, s. 44.

⁹² S. Haniš, „MISON: Cesta ke zhodnocení informací“, *Tvorba* 1985, č. 50, s. 14.

⁹³ Giliarevskii, „Soviet Scientific and Technical Information System“, s. 200.

⁹⁴ Například v polovině 70. let VINITI zaměstnával více než 25 tisíc pracovníků, kteří ročně zpracovali kolem milionu vědeckých a technických článků z 25 tisíc časopisů v 65 jazycích. Spence Richards, „The Soviet Overseas Information Empire“, s. 209.

⁹⁵ Giliarevskii, „Soviet Scientific and Technical Information System“, s. 204.

⁹⁶ Tamtéž, s. 201.

⁹⁷ A. Kakos, „Využitelnost online dostupnýchází dat pro jaderně energetický komplex“, in: *Moderní informatika ve službách jaderně-energetického komplexu*, Dům techniky ČSVTS: České Budějovice 1987, s. 55–56.

Závěr

Československá soustava VTEI byla budována jako centralizovaný víceúrovňový systém. Centralizace sice na jednu stranu usnadňovala ideologický dozor (například online přístup do západních databázových center byl v osmdesátých letech možný pouze ze dvou „organizovaných a střežených“ terminálových pracovišť a prostřednictvím jednoho telekomunikačního kanálu),⁹⁸ na stranu druhou však nedokázala zajistit její účinné fungování. Negativně se do její podoby promítlo také zaostávání v oblasti výpočetní techniky, která byla klíčová pro automatizaci, a tím i modernizaci informační soustavy. Nebylo proto překvapivé, že se v tomto ohledu o zaostávání hovořilo jak v interních materiálech KSČ, tak i v dobových publikacích a v neposlední řadě ho potvrzovaly i provedené dotazníkové průzkumy mezi vědci. Využívání zahraničních databází, které bylo umožněno v Ústřední technické základně a v osmdesátých letech pak prostřednictvím rešeršního střediska SAVI, se týkalo především techniků, vědců z oblasti přírodních a exaktních věd či lékařů, ale jen v malé míře společenských a humanitních vědců.

Počátky spolupráce Československa se zeměmi RVHP v oblasti VTEI se datují do podobné doby jako počátky institucionalizace informační vědy, tedy do konce padesátých let. Hlavní výsledek vzešlý ze spolupráce zemí RVHP – Mezinárodní centrum vědeckých a technických informací – však patrně zůstal za očekáváním. Částečně to bylo také z důvodu nízkého zájmu československých uživatelů o jeho služby, na který si stěžoval tehdejší ředitel ÚVTEI Jaroslav Volný a zpětně na ně poukazoval například také Rudolf Vlasák. Jinými slovy, v případě československé informační soustavy před rokem 1989 převažovala nabídka nad poptávkou.⁹⁹

Paralelně vedle multilaterální spolupráce zemí RVHP probíhala také bilaterální československo-sovětská spolupráce. Tu ztělesňovala zejména dohoda z roku 1972 i následné dohody uzavřené do konce osmdesátých let. V této spolupráci se odrážely také změny v pojetí informační soustavy, když začala být do této oblasti v osmdesátých letech ve větší míře zahrnuta také vědecká data. Přirozenou součástí této spolupráce se pak stala rovněž otázka telekomunikačního propojení. Do fungování československé soustavy VTEI, stejně jako do mezinárodní spolupráce, se však promítal klasický rozpor mezi teorií a praxí. Zatímco hypoteticky se mohlo československým vědcům díky napojení na sovětskou informační soustavu zpřístupnit poměrně velké množství světových vědeckých informací (což také bylo v textech často propagačně využíváno), prakticky se kvůli různým (nejen) byrokratickým

⁹⁸ Vlasák, „Československá soustava VTEI“, s. 388.

⁹⁹ Například v letech 1986–1989 evidovala Ústřední technická základna ÚVTEI pouze 340 přihlášených uživatelů. Vlasák, „Československá soustava VTEI“, s. 387–388.

omezením tyto informace stávaly pro československé (a ostatně i sovětské) uživatele často nedostupnými. „Nový informační řád“ (Vinogradov), jenž měl tyto nedostatky napravit, však nastal již ve zcela odlišných ideologických i geopolitických souvislostech.

Text studie vznikl s podporou Grantové agentury ČR v rámci grantu GAČR 19-04546S „Mezi stalinismem a globálním infrastrukturelismem: Vliv globální vědy za studené války na československou vědu a mezinárodní politiku (1945–1989)“.

Summary

Since the end of the 1950s, Czechoslovakia had been building its system of Scientific, Technical and Economic Information (STEI) as a centralized and multi-leveled organism following the Soviet model. However, the system, as well as the slow development of computing technology in Czechoslovakia, was criticized already since the 1960s as backward. The international cooperation in information systems within the Council for Mutual Economic Assistance (COMECON) started already at the end of the 1950s. The most visible symbol of this cooperation was the International Center of Scientific and Technical Information (ICSTI) established in Moscow in 1969. Parallely to the cooperation within the COMECON, a bilateral Czechoslovak-Soviet collaboration developed as well. The 1980s saw not only the expansion of automatization of information systems, but also inclusion of scientific data. Nevertheless, the Czechoslovak STEI system showed classic conflict between theory and practice. Czechoslovaks could theoretically use quite a large amount of world scientific information via connection to the Soviet system, however, thanks to the bureaucratic and ideological obstacles, many of these sources were not accessible. Additionally, a little interest of Czechoslovak potential users in automatic information systems decreased the significance of Czechoslovak STEI system and its cooperation with other socialist countries.

Correspondence

PhDr. Michaela Šmidrkalová, Ph.D.

Ústav pro soudobé dějiny, AV ČR, v. v. i.

Vlašská 355/9, 118 00 Praha

michaela.smidrkalova@gmail.com